

Střední vojenské školství v Československu po roce 1948

Tomáš JIRÁNEK

ARTICLE INFO

Article history:

Received 19 October 2016
Accepted 5 December 2016
Available online 31
December 2016

Keywords:

Czechoslovak education
system after 1948, military
secondary schools,
education and teaching
under the Communist
regime

T. Jiránek
Ústav historických věd
Fakulty filozofické
Univerzity Pardubice •
Studentská 84 • 532 10
Pardubice • Česká republika
• tomas.jiraneck@upce.cz

ABSTRACT

Military Secondary Schools in Czechoslovakia after 1948

The study deals with the form and development of secondary military education in Czechoslovakia between 1948 and 1989, including brief retrospective. The study includes the assessment of the main influences affecting this sphere of the education system.

Military secondary schools in Czechoslovakia after 1948 had their clearly defined position, goals and precise organisation based mainly on military rules. They were predominantly technically oriented institutions providing vocational or general secondary education. Old traditions were discarded; role-models were newly sought in the Soviet Union. By means of providing social benefits, military schools strove to attract new applicants for military career. In order to produce as many graduates as possible, the pupils were treated with great kindness and generosity, which became gradually reflected in their distorted worldview and view of their own position.

Vojenské školy by se mohly zdát ostrovem v rámci školství jako takového, něčím vzdáleným běžnému životu. Do jisté míry tomu tak bylo a je, ale současně je zřejmé, že existuje řada společných prvků. Kromě toho ne všichni žáci vojenských škol museli skončit jako příslušníci armády. Mnozí zvolili nakonec jinou dráhu, někteří se přímo proslavili v jiných oborech. Jako příklad lze jmenovat rakouského spisovatele Roberta Musila, který prošel kadetní školou v Hranicích na Moravě,¹ básníka Rainera Maria Rilkea či peruánského spisovatele Mario Vargas Llosu, navrženého i na Nobelovu cenu za literaturu.² Z českých autorů je možno uvést novináře a politika Ignáta Hořicu, jenž studoval kadetku v Terstu.

Vojenské střední školství v Československé republice po roce 1948 vykazovalo několik zvláštních rysů. Jednak nebylo stavěno zcela na zelené louce, protože tradice v oboru

¹Své zkušenosti se zvláštním zřetelem k jednomu drsnému případu šikanování spolužáka popsal v novele *Zmatky chovance Törlesse*, naposledy česky Praha: Argo, 2011. 192 s. ISBN 978-80-257-0136-2.

²O zkušenostech z peruánské kadetky vypráví Vargasova kniha *Město a psi*, naposledy česky Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1152-6.

v habsburské monarchii sahala až do 18. století. Za druhé – tato tradice měla být přerušena - únor 1948 přinesl i v této oblasti předěl, který znamenal odříznutí se od všeho starého, protože to nemělo mít nic společného s budováním nové společnosti. A za třetí byl stejně jako v jiných oblastech života jako vzor stanoven Sovětský svaz, nejlepší, neomylný a nedostižný. Téma nebylo dosud podrobně zpracováno, na čemž má svůj podíl i nedostatek přístupných archivních pramenů.³

Vojenské vzdělávání v habsburské monarchii

Vojenské vzdělávání na různých úrovních má poměrně dlouhou tradici. V habsburské monarchii vojenské školy vznikaly od 18. století. Nejznámější asi byla vojenská akademie Marie Terezie ve Vídeňském Novém Městě (1751), která připravovala důstojníky pěchoty a jezdeckta. Vedle ní později vznikly i školy zaměřené více technicky, například dělostřelecké nebo ženijní, či Josefinum – vojenská lékařská akademie ve Vídni (1785). Kromě vojenských akademií dodávaly mladé důstojníky kadetní školy, jejichž absolventi měli po nástupu k pluku nižší postavení než „vojenští akademici“. Ani zde ale pozornost věnovaná armádou mládeži nekončila. Je třeba připomenout, že existovaly také vojenské výchovné ústavy pro důstojnické děti, jež se nacházely v obtížném postavení, mohlo se jednat o sirotky po vojácích, potomky vojáků zraněných v bojích za habsburskou korunu či prostě o děti chudých vysloužilců. Všechny výše zmiňované výchovné instituce měly internátní povahu a v zásadě se za ně platilo. Bylo ovšem možno využít řady stipendií a soukromých nadací, často velmi úzce zaměřených – například pro potomky vojáků určitého pluku, sirotky po padlých v určité bitvě apod.

Ve vojenských školách vyučovali většinou důstojníci. Výjimku tvořilo zpravidla náboženství, ale vše ostatní, včetně jazyků a dějin, přednášeli příslušníci rakouské (rakousko-uherské) armády, již bývali za tím účelem na několik let uvolnění od svého pluku.

První československá republika

První československá republika v oblasti vojenského školství na habsburskou monarchii příliš nenavázala, protože se tvořilo nové spojení – na dohodové státy, především na Francii. Důstojníků byl po válce dostatek, ať už legionářských, nebo z tzv. domácího vojska, bylo jen nutno sjednotit jejich přípravu a přizpůsobit jejich myšlení jednotné vojenské doktríně. První kursy začaly v Praze již začátkem roku 1919, a to za spolupráce s francouzskou vojenskou misí, později vznikly stálé ústavy pro přípravu běžného důstojnictva podle jednotlivých odborností, jako např. Vojenská instrukční škola pro pěchotu v Milovicích, Vojenská akademie v Hranicích na Moravě, dělostřelecké učiliště v Olomouci, vojenské jezdecké učiliště v Hodoníně, později přestěhované do Pardubic, ženijní učiliště v Litoměřicích,

³Jedná se zejména o fondy Vojenského ústředního archivu – vojenského historického archivu (dále VÚA – VHA), kde jsou jednotlivé dokumenty značně rozptýleny, a archivů ministerstev školství, jež nejsou dosud z větší části přístupny.

vojenské železniční učiliště v Pardubicích, vojenské telegrafní učiliště v Kutné Hoře, vojenské automobilní učiliště v Praze, vozatajské učiliště v Bratislavě – to byla tzv. učiliště zbraní. Vedle nich byla zřízena učiliště pro některé služby - vojenská intendantská škola, zbrojní učiliště a vojenská lékařská škola. Dále je třeba zmínit se o vojenské tělocvičné škole pro výcvik instruktorů tělesné výchovy, škole pro doplňovací důstojníky a škole pro početní službu. Pro technické obory, jež vyžadovaly vyšší vzdělání, byla založena vojenská inženýrská kolej.⁴ V Praze byla roku 1921 zřízena Válečná škola (později Vysoká škola válečná), jejímž hlavním úkolem bylo připravovat vysoce vzdělané štábní důstojníky.

Vzdělávání budoucích důstojníků z povolání začínalo až na pomaturitní úrovni. Zejména na hranickou vojenskou akademii byli přijímáni absolventi středních škol poté, co prošli školou pro důstojníky v záloze. Zatímco do rakousko-uherských kadetek přicházeli žáci ve 14 až 15 letech, ČSR uplatnila jiný přístup: „(...) *Bylo-li výhodou resp. nutností rakouské vojenské správy formovat duši a srdce vojenských žáků pro své cíle již v dětských letech, nemělo by být podobných potřeb v republice. Její armáda má dostávat dorost po lidské, občanské, mužné a tělesné stránce co nejlépe připravený tak, abychom mohli zdokonalovat, prohlubovat, a nemusili napravovat. Vždyť občanstvo i armáda mají společný cíl – dobro státu – a pro tento cíl žijí, jednají a spolu vychovávají.*“⁵ Důležitým předpokladem byla také demokratičnost v tom smyslu, že studenti vojenských škol mohli být nejrůznějšího sociálního původu.

Průběžně probíhalo školení důstojníků v záloze, podrobnosti upravoval branný zákon z roku 1920.⁶ Z důvodu „*demokratických požadavků doby*“ byli k tomuto výcviku zpočátku připouštěni všichni branci, kteří prokázali vojenskou zdatnost a nutné všeobecné vzdělání buď absolvováním střední školy, nebo alespoň složením zkoušky před zvláštní komisí. Časem se ale ukázalo, že „*vzdělání na rychlo sehnané přípravou ke zkoušce přece jen nestačí, aby se branec mohl s úspěchem připravit na funkce důstojníka v záloze, a proto byli později k výcviku připuštěni jen branci s úplným středoškolským vzděláním*“.⁷ Zde je patrný rozdíl ve srovnání s vývojem po únoru 1948, kdy nehrály hlavní úlohu studijní předpoklady, ale třídní původ.

Výchovu poddůstojníků zajišťovaly samostatně jednotlivé pluky, které zřizovaly svoje poddůstojnické školy a zvláštní kurzy.

Střední vojenské školství tedy za první ČSR v zásadě rozvinuté nebylo. Od poloviny 30. let nicméně existovala výjimka, v roce 1935 vzniklo Státní vojenské reformní reálné gymnázium v Moravské Třebové. Cílem bylo jednak přinést nějakou státní instituci do převážně německojazyčného prostředí, jednak zřídit školu, která by byla přednostně (ale ne za každou cenu) určena pro děti z vojenských rodin. V podstatě se jednalo o běžné veřejné reformní reálné gymnázium a bylo stanoveno, že absolventi nebudou mít žádnou výhodu ve věci

⁴*Deset let Československé republiky*, sv. I. Praha: [Vláda Republiky československé], 1928, bez ISBN, s. 151.

⁵*Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*, s. 87.

⁶*Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Praha: Památník osvobození, Vojenský ústav vědecký a Svaz čs. důstojnictva, s. d. [1938], bez ISBN, s. 86-87. Jednalo se o branný zákon č. 193 z 19. 3. 1920 Sb. z. a n., později novelizovaný zákony č. 53 z 8. 4. 1927 a č. 66. z 11. 5. 1932.

⁷*Deset let Československé republiky*, sv. I, s. 151-152.

budoucího přijetí do vojenské akademie. Pokud se absolventi rozhodli stát se vojáky z povolání, museli splnit všechny obecně stanovené podmínky, tj. také úspěšně projít školou pro důstojníky v záloze. Hned v prvním roce přesáhl počet přihlášených možnosti ústavu více než desetinásobně. Bylo tedy stanoveno, že zvýhodnění budou uchazeči z míst, kde není česká střední škola, a především ti z chudších poměrů. Za stejných podmínek se mělo přihlédnout k nadání uchazečů. Přednost měla být dána také „synům vojenských gázistů z povolání, potom synům vdov po vojenských gázistech z povolání, synům vojenských gázistů ve výslužbě, sirotkům po osobách padlých za války nebo zemřelých po zranění, v ojedinělých a zvláštního zřetele hodných pak případech synům četnických gázistů a příslušníků finanční, bezpečnostní stráže a ostatním“.⁸ Škola byla internátní, za měsíční pobyt v internátu se platilo 300 Kč, žáci ze sociálně slabších rodin platili polovinu. Jak je patrné, škola byla určena pro uchazeče „československé“, měla mít obdobnou náplň jako civilní školy, ale vojenský duch ji zasáhl také. Základní organizační jednotkou byla četa – třída, ročník tvořil rotu. Velitelem roty byl důstojník z povolání, při výcviku mu pomáhalo několik dělesloužících poddůstojníků. Učitelé byli civilisté. Škola, učitelský sbor, žáci a celé vedení spadalo pod zemskou školní radu, potažmo ministerstvo školství a národní osvěty, zatímco internát podléhal ministerstvu národní obrany, jež hradilo i věcné náklady a prvotní vybavení. Pro školu byl vydán zvláštní vojenský předpis Š-V-9.⁹ Součástí výuky byla také technicko-vojenská příprava, tělovýchovné kursy ... V symbolické rovině se nezapomínalo na tehdy zdůrazňované vojenské tradice: ředitel školy, ač civilista, byl bývalý italský legionář, velitelem internátu se stal aktivní důstojník – bývalý legionář ruský. Zajímavé je, že se nejednalo o školu čistě chlapeckou, ovšem dívky v průměru tvořily jen zhruba 1% žáků. Při posouzení účelu této střední školy ve všech souvislostech je patrný prvek národní – jednak ve vztahu k Moravské Třebové, jednak k možnostem rodin žáků a českému (československému) vyučovacímu jazyku, a dále prvek sociální, protože se dbalo na to, aby mohly studovat i děti z chudších rodin.

Vývoj po 2. světové válce

Archiváři uvádějí, že vojenské školství nebylo po roce 1945 ani jednotně řízeno, ani plánováno. Až do r. 1951 byly nejrůznější školy zřizovány a rušeny podle okamžité potřeby jednotlivých druhů vojsk, a ani tyto zásadní kroky nebyly jednotně zveřejňovány. Údaje o tom lze nalézt ve Věcním věstníku, Sbírce důvěrných výnosů, výnosech jednotlivých druhů zbraní nebo oddělení generálního štábu či v rozkazech prezidenta republiky a ministra národní obrany.¹⁰

⁸Věcní věstník MNO č. 28 ex 1935, výnos č. 230, č.j. 1948-hl. št./5. odděl. z 1/7 1935. Odkazuje na vládní usnesení z 25. 6. 1935 (intimát presidia ministerské rady ze dne 26. 6., č. j. 12 190/35 m. r.). Cit. dle: *70 let vojenského školství v Moravské Třebové*. Praha: MNO ČR – AVIS, s. d., 95 s. ISBN 80-7278-255-X, fotokopie dokumentu, s. 9.

⁹*70 let vojenského školství v Moravské Třebové*. s. 10.

¹⁰VÚA – VHA, f. Vývoj vojenského školství 1945-1965, Inventář, s. 4.

Jisté je, že po druhé světové válce československou armádu ovlivnila řada různých prvků. Na jedné straně byl dostatek důstojníků, většinou „frontáků“, kteří se svými bojovými zkušenostmi byli velmi žádoucí. Na straně druhé se již v mezidobí tzv. třetí republiky (1945-1948) měnila povaha armády v tom smyslu, že se přestávala zdůrazňovat její nepolitičnost, jak tomu bylo před válkou. Politické poměry ve společnosti se začaly odrážet i ve vojsku. Odhaduje se, že v období kolem února 1948 bylo asi 30% důstojníků nakloněno komunistickým myšlenkám. Pro komunisty, kteří tehdy převzali moc, měla armáda jakožto silový prvek velký význam, a proto chtěli její velitelský sbor ovládnout. Různými způsoby byli odstraněni nejen důstojníci, kteří se nechtěli ke komunistům připojit, ale zčásti také ti, již nemohli vykázat žádoucí, tj. dělnický původ. Podobně se postupovalo při přijímání uchazečů do vojenských škol. „Nevhodné živly“, které následně mohly proniknout do armády jako prvky politicky nespolehlivé, neměly co dělat na tak zodpovědném místě, navíc s možností přístupu ke zbraním. Proto bylo nutno situaci změnit a získávat lidi z prostředí dělnického, kteří ovšem neměli odpovídající vzdělání a mnohdy ani předpoklady je získat. To však v dané době nebylo rozhodující.

Tab. 1: Nábör do vojenských akademií dle původu (v %) ¹¹

Třídní původ	1945/46	1946/47	1947/48	1948/49	1949/50	1950/51
tovární dělník	7,6	6,2	10,3	20	38	55
zemědělský dělník, samostatný rolník	6,5	3,6	6,9	8	8,5	8,5
státní úředník, voják z povolání	17,5	19	18,7	18,4	5,7	3,4

Ostatní studenti pocházeli z rodin živnostníků, obchodníků, soukromých úředníků, svobodných povolání aj. V každém případě je znát zlom v roce 1948. Jakkoliv se jedná o údaje týkající se vojenských akademií, lze předpokládat, že podobný vývoj zaznamenaly i vojenské školy nižšího stupně.

Další nepřehlédnutelnou skutečností se stal nucený obrat k sovětské armádě jakožto vzoru, zesílený po únoru 1948 – ten přinesl nutnost vojenské školství téměř od základu změnit.

Velký vliv měl zrychlený vývoj v oblasti zbrojení a vojenské vědy ve válečných letech. Díky válečné zkušenosti, zavádění nových zbraní a další techniky i z toho vyplývajícím stále úžeji specializovaným vojenským odbornostem se ukazovalo, že vojenské školství bude nutno těmto novým potřebám přizpůsobit. Neznamenal to, že vše staré bylo zapomenuto. Největší množství důstojníků příliš vysokou kvalifikaci nepotřebovalo - jednalo se o důstojníky pěchoty, potažmo motostřeleckých jednotek. U těch nižších stačilo i jednoduché školení v rámci dvouletých důstojnických škol (DDŠ).

U náročnějších vojenských odborností tomu ale bylo jinak. Na nejvyšší úrovni postupně vznikla řada vojenských vysokých škol: Vojenská technická akademie v Brně (1951, později

¹¹VÚA – VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945-1956), inv. č. VR/3, č. j. 003/1951, 3. zasedání Vojenské rady ministra národní obrany 13. 6. 1951, příl. 7: Dnešní stav vojenského školství.

přejmenovaná na Vojenskou akademii Antonína Zápotockého), zaměřená na technické obory, Vysoká vojenská škola pozemního vojska ve Vyškově (zpočátku jako tankové učiliště založena 1947), Vysoká vojenská letecká škola Slovenského národného povstania v Košicích (1973), Vojenská lékařská akademie Jana Evangelisty Purkyně v Hradci Králové (1951), Vysoká vojenská technická škola Československo-sovětského přátelství v Liptovském Mikuláši (1973), Vysoká vojenská velitelsko-technická škola 1. čs. armádního sboru v SSSR v Martině (1973-1979) a Vysoká vojenská škola týlového a technického zabezpečení hrdiny ČSSR Jana Švermy v Žilině (1973-1983), dále Vojenská fakulta Vysoké školy dopravní v Žilině a Vojenská (politická) akademie Klementa Gottwalda v Praze (1951, za normalizace hned v roce 1969 rozpuštěna), později nově zřízena jako Vojenská politická akademie v Bratislavě (1972-1989, od roku 1974 s čestným názvem VPA Klementa Gottwalda), jejímž absolventům bylo dáno zajišťovat u jednotek politickou přípravu.¹²

Střední vojenské školství

Pro vojenské vysoké školy měly teoreticky připravovat uchazeče vojenské školy střední. Časem se ukazovalo, že to bude možné jen zčásti, a to z více důvodů: jednak počet těchto škol, a tím pádem i jejich absolventů nebyl dostatečný, jednak se stávalo stále více zřejmým, že velká část z nich by svojí úrovní nemohla dostát nárokům zejména obtížnějších vysokých vojenských škol. Pro ty se proto hledali schopní absolventi škol civilních, lákání na řadu výhod vojenskými školami poskytovaných.

Vzhledem k výše uvedeným zmatkům, značné nekonceptnosti a také díky zmíněné inspiraci z východu bylo ve vojenském vzdělávání několik let po druhé světové válce poněkud nejasno. Pojem „učiliště“ se používal pro označení přípravek důstojníků různých odborností (učiliště dělostřelecké, tankové, ženijní, chemické, spojovací, protiletecké obrany aj.), již už byli plnoletí a střední vzdělání, ať už všeobecné, nebo odborné, měli za sebou. V rámci „skutečného“ středního školství existovaly všeobecně vzdělávací střední vojenské školy Jana Žižky z Trocnova, střední odborné školy technického zaměření, vojenská hudební škola a krátce po únoru 1948 rovněž vojenská politická škola – v době, kdy se ještě soudilo, že političtí pracovníci v armádě vystačí se středním vzděláním.

Na přelomu 40. a 50. let se mluvilo a psalo o vojenských středních školách jako o „školách předvojenského dorostu“. Ty byly do srpna 1951 podřízeny 3. oddělení MNO – Správě bojové přípravy, poté Správě vojenského školství MNO. Materiálně i finančně tyto školy podléhaly vojenským okruhům podle svého umístění.¹³ Tyto vzdělávací ústavy se dělily do několika skupin. V roce 1951 existovaly dvě čtyřleté vojenské školy Jana Žižky z Trocnova

¹²Jedná se pouze o základní přehled, průběžně docházelo k organizačním změnám, jež tu nejsou v úplnosti zaznamenány. O vývoji československého vysokého vojenského školství viz též HANZLÍK, F. - KOZÍLEK, R. - RÁKOSNÍK, Z. *Historie a současnost: Vysoká vojenská škola pozemního vojska ve Vyškově*. Praha: MNO – AVIS, 2002. ISBN 80-7278-160-X; *Univerzita obrany = University of Defense*. Praha: MNO – Vojenský historický ústav Praha, 2013. ISBN 978-80-7278-605-3.

¹³VÚA – VHA, f. MNO 1961, i. č. 182, kart. 58, sign. 38/8-36, č. j. 24 487 – NM-SVŠ, Přehled o zrušených školách, Archiv ČSLA Olomouc 22. 8. 1961.

(zřízené rozkazem MNO ze 14. 2. 1949) a dvě vyšší vojenské školy Jana Žižky z Trocnova, jež měly vychovávat „dorost“ pro vojenské akademie. Nacházely se v Moravské Třebové (463 žáků) a ve Spišské Nové Vsi (142 žáků), měly poskytovat vyšší obecné vzdělání škol III. stupně (v závorce bylo uvedeno „gymnasií“, což se jinak v dané době považovalo za neslušné slovo) a v bojové přípravě výcvik v rozsahu základní vojenské služby.¹⁴ Dále byly v Brně a Ostravě založeny vojenské vyšší průmyslové školy Jana Žižky z Trocnova, určené k výchově „technických kádrů“. Jejich celkem 160 žáků se vzdělávalo v oborech strojním, elektrotechnickém, stavebním, textilním a chemickém, přičemž studenti posledních dvou oborů se školili na civilních průmyslových školách. Školy během čtyř let poskytovaly vzdělání vyšších průmyslových škol a v bojové přípravě výcvik v rozsahu základní vojenské služby.¹⁵ Ve školním roce 1951/1952 ukončila činnost škola v Ostravě, v roce následujícím byly školy v Brně a Spišské Nové Vsi sloučeny v jednu školu umístěnou v Bratislavě. Zůstaly tedy jen dvě všeobecně vzdělávací Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova – kromě Bratislavy také v tradičním sídle – Moravské Třebové.¹⁶ Těmto školám se říkalo „žičkárna“ a jejich studentům „žičkovci“.¹⁷

Zvláštní význam v dané době mělo deset škol důstojnického dorostu (ŠDD), ty trvaly zpravidla jen necelý jeden rok (podle odbornosti) a měly zřejmě povahu civilních dělnických přípravek, protože se v nich „dělnické kádry“ školily na velitele setnin čili rot. Původní plány byly velkorysejší, tyto ŠDD totiž vznikly na základě programového prohlášení československé vlády ze 17. června 1948 s cílem umožnit příslušníkům dělnické třídy vstup do vojenských akademií. V daném roce jich bylo sedm, největší počet působil v roce 1951, kdy se ŠDD nacházely v Mladé Boleslavi, Liberci, Pardubicích, Hradci Králové, Ostravě, Českém Těšíně, Novém Jičíně, Uherském Hradišti, Martině a v Košicích, navštěvovalo je tehdy 2 080 žáků.¹⁸ Od následujícího školního roku (1951/1952) se začalo s rušením ŠDD, jako poslední jsou uváděny tyto školy v Kremnici a Popradu, zrušeny byly pravděpodobně v roce 1957.¹⁹

Konečně je třeba uvést ještě šest výchovných středisek učňů, která připravovala vojenské učně pro vojenskou správu, trvala dva až tři roky a učilo se v nich 1 170 učňů. K tomu přistupovali ještě 332 žáci vojenské hudební školy.²⁰

¹⁴VÚA – VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945-1956), inv. č. VR/3, č. j. 003/1951, 3. zasedání Vojenské rady ministra národní obrany 13. 6. 1951, příl. 7: Dnešní stav vojenského školství, s. 8. Obě školy byly založeny v roce 1949, slovenská byla o čtyři roky později přestěhována do Bratislavy, kde působila až do roku 1969, poté přesídlila do Banské Bystrice.

¹⁵Tamtéž, s. 9. Tyto školy vznikly na základě vládního usnesení z 28. 2. 1950, činnost zahájily 1. 9. téhož roku.

¹⁶VÚA – VHA, f. MNO 1961, i. č. 182, kart. 58, sign. 38/8-36, č. j. 24 487 – NM-SVŠ, Přehled o zrušených školách, Archiv ČSLA Olomouc 22. 8. 1961.

¹⁷Vzpomínky na moravskotřebovskou školu viz např. POSKOČIL, Stanislav. *Návrat – „Žičkárna“ nás formovala pro další život*. Národní osvobození, 2015, č. 7, bez ISSN, s. 5.

¹⁸VÚA – VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945-1956), inv. č. VR/3, č. j. 003/1951, 3. zasedání Vojenské rady ministra národní obrany 13. 6. 1951, příl. 7: Dnešní stav vojenského školství, s. 8.

¹⁹VÚA – VHA, f. MNO 1961, i. č. 182, kart. 58, sign. 38/8-36, č. j. 24 487 – NM-SVŠ, Přehled o zrušených školách, Archiv ČSLA Olomouc 22. 8. 1961.

²⁰VÚA – VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945-1956), inv. č. VR/3, č. j. 003/1951, 3. zasedání Vojenské rady ministra národní obrany 13. 6. 1951, příl. 7: Dnešní stav vojenského školství, s. 35.

Zajímavý, ale z logiky věci příznačný je údaj, že ve školách předvojenského dorostu se projevoval nedostatek stálých občanských učitelů, potřeba byla kryta jen z 54%.²¹ Kritické stavy vykazovaly zvláště ŠDD, kde převažovali externí učitelé a pedagogický sbor se často obměňoval. To se podle velení armády odráželo i na kvalitě vyučování. Ovšem pravděpodobně je zde naopak na místě otázka, zda úroveň žáků těchto vojenských dělnických přípravek nezbavovala vyučující pedagogického optimismu a nevedla je k větší fluktuaci.

Očividně tyto záležitosti v dané době nebyly považovány za hlavní. Podstatné totiž bylo něco jiného, totiž to, že „[...] novým organizačním systémem se přibližujeme organizaci sovětského vojenského školství. [...] Až do roku 1948 byl výcvik a vyučování prováděno starými formami a metodami, vžitými ještě z doby buržoasně-kapitalistické. Po únoru 1948 nastaly i ve vyučovacím procesu zásadní změny. S odchodem reakcionářských velitelů a cvičitelů zmizely postupně i staré metody práce. Výcvik a školení se začalo usilovně provádět podle osvědčených metod sovětské armády. [...] K zvýšení politických hodnot i odborných vědomostí přispívají stranické a mládežnické organizace. Ideová práce a výchova spočívá na zásadách marxisticko-leninských [...]“²²

V pozdější době se prosazovala snaha uspořádat vojenské střední školství podle jasně stanovených pravidel a vytvořit pevně danou soustavu škol s přesně určenými cíli. Pro poddůstojníky z povolání vznikly střední odborné školy různého zaměření, většinou technického, a to na základě právě výše zmíněných vyšších vojenských a vojenských učilišť, jinak též školních výcvikových středisek týlu. Reforma v tomto smyslu přišla v roce 1967.²³

Velký význam si uchovaly vojenské střední školy všeobecně vzdělávací, jejichž hlavním účelem bylo připravovat budoucí studenty vojenských vysokých škol. I na nich lze ukázat, jak se při správě vojenských škol střetával prvek civilní a vojenský, přičemž zejména ten druhý mnohdy obtížně chápal nutné rozlišení nejen věcné, ale vzhledem k žákům středních škol také věkové. V roce 1961 například byl připraven návrh organizačního řádu výše zmíněné Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova v Bratislavě a předložen k posouzení na různá místa. Vyšlo najevo, že v návrhu jsou žáci považováni víceméně za vojáky, a mělo by se s nimi proto nakládat dle armádního Řádu vnitřní služby. Legislativní oddělení MNO tehdy upozornilo, že pro žáky – stejně jako pro občanské zaměstnance školy - nemohou platit vztahy nadřízenosti a podřízenosti a rovněž kázeňská opatření musí vypadat jinak – nelze do nich zahrnout nejen krácení řádných dovolených (žáci nemají dovolenou, nýbrž prázdniny), ale dokonce ani vězení po službě, pro nějž jako pro druh trestu odnětí svobody v daném případě neexistoval zákonný podklad, nemluvě o tom, že i u vojsk byl tento trest údajně

²¹Tamtéž, s. 11.

²²VÚA – VHA, f. Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945-1956), inv. č. VR/3, č. j. 003/1951, 3. zasedání Vojenské rady ministra národní obrany 13. 6. 1951, příl. 7: Dnešní stav vojenského školství, s. 36 a 22-23.

²³VÚA – VHA, f. Vojenská kancelář prezidenta republiky 1945-1977, inv. č. 2 109, kart. 46, č. j. 0542, Rozkaz prezidenta republiky o změnách ve vojenském školství ze 14. 6. 1967. Existence zmíněných vyšších vojenských a vojenských učilišť měla skončit vyřazením posledních absolventů, nejpozději v roce 1971.

využíván spíše výjimečně.²⁴ Řadu nedostatků se podařilo odstranit, organizační řád byl nakonec schválen a i podle něj můžeme posoudit, jak střední vojenská škola žila.

V úvodu organizačního řádu se pravilo: „[...] *Vojenská škola Jana Žižky z Trocnova (dále VŠJŽ) je součástí jednotné školské soustavy a je určena k výchově mládeže pro vojenské povolání. Má-li VŠJŽ úspěšně plnit své úkoly v komunistické výchově žáků a zároveň být spolehlivým organizátorem jednotného výchovného působení rodiny, Čs. lidové armády a společenských organizací, musí neustále zvyšovat cílevědomost, systematickosti a organizovanost své výchovné práce a celého života na škole. [...] VŠJŽ je internátní střední všeobecně vzdělávací škola větve matematicko-fyzikální, která poskytuje absolventům 9. ročníku základní devítileté školy úplné střední všeobecné a polytechnické vzdělání, základy odborného vzdělání automobilního nebo elektrotechnického oboru a základy vojenských znalostí a návyků potřebných k úspěšnému studiu na vojenských, zejména vyšších učilištích.*“²⁵

Velitele VŠJŽ stanovoval ministr národní obrany. Při výčtu funkcí a funkčních povinností byl hned za velitelem jmenován zástupce velitele pro věci politické – náčelník politického oddělení, který odpovídal za organizaci a stav stranicko-politické práce ve škole, spolu s výborem ÚO KSČ (útvarová organizace) měl důsledně uskutečňovat politiku strany ve škole v duchu usnesení ÚV KSČ a hlavní politické správy. Kromě řady dalších běžných frází zaujme poslední úkol, totiž „*problémy výchovy řešit v úzké spolupráci s náčelníkem školského oddělení*“.²⁶ Z toho jaksí vysvítá, že na vojenské škole byl důležitější tzv. „politruk“²⁷ než náčelník školského oddělení, ačkoliv ten byl v postavení prvního zástupce velitele školy. Jeho povinnosti, soustředěné do oblasti vzdělávání a výchovy, byly stanoveny až v dalším článku - třetím. Následovali zástupce velitele pro týl (čl. 4), hlavní lékař (čl. 5), organizační důstojník, mající na starosti zejména spisovou službu, zástupce náčelníka školského oddělení pro výcvik, který odpovídal za vojenskou a tělesnou přípravu žáků i vojáků z povolání, náčelník školské skupiny jako nadřízený všech učitelů, důstojník školského oddělení pro plánování výuky, instruktor pro agitaci a propagandu, instruktor kulturně osvětové práce a náčelník klubu, předseda celoškolského výboru ČSM.²⁸ Až v čl. 13 jsou uvedeny povinnosti tzv. starších učitelů, kteří řídili jednotlivé předmětové komise. Opět zde jsou patrné priority, neboť starší učitel mimo jiné „*zodpovídá za politickou a pedagogickou přípravu učitelů své komise, za úroveň jejich vyučování* [...]“²⁹ Další v pořadí byl tělovýchovný náčelník a poté běžní učitelé. Mezi jejich povinnostmi na prvním místě stálo: „[...] *pracovat s největším úsilím a péčí na rozumovém a mravním rozvoji svěřených žáků, aby vyspěli v uvědomělé občany*

²⁴VÚA – VHA, f. MNO 1961, i. č. 182, kart. 58, sign 38/8-31, Návrh organizačního řádu, Připomínky legislativního oddělení sekretariátu ministra národní obrany z 10. 8. 1961.

²⁵Tamtéž, sign. 38/8-61, konečné znění organizačního řádu Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova, část 1., Poslání a úkoly VŠJŽ, s. 3.

²⁶Tamtéž, část 2., čl. 2, s. 5.

²⁷Zkratka převzatá z ruštiny znamená „politický rukovoditel“, česky „politický vedoucí“.

²⁸ČSM – Československý svaz mládeže, zanikl v roce 1968. Za normalizace jej nahradil SSM - Socialistický svaz mládeže.

²⁹VÚA – VHA, f. MNO 1961, i. č. 182, kart. 58, sign. 38/8-61, konečné znění organizačního řádu Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova, č. 2., čl. 13, s. 14.

socialistického státu, v aktivní budovatele a obránce vlasti, pracujícího lidu a socialismu [...]“³⁰

Následovali velitelé rot a velitelé čet, kteří plnili u žáků školy víceméně úlohu vychovatelů a také prováděli vojenskou přípravu. K personálu školy patřili ještě učitel hudby a kapelník, náčelníci proviantní, výstrojní a finanční, zbrojní technik, instruktor automobilního výcviku a jeho podřízený skladník. Třetí část organizačního řádu stanovila pravidla vnitřního řádu VŠJŽ, obsahující podmínky pro organizaci školního roku, každoroční výcvikový tábor pro žáky a denní řád. Ten byl vysvětlen až do podrobností, stanovujících např. zahájení a ukončení vyučovací hodiny. (Stanovený žák při příchodu učitele velel: „*Vztyk! Pozor!*“ a hlásil početní stavy. Učitel pozdravil: „*Nazdar, soudruzi žižkovci!*“, po jejich odpovědi „*Zdar, soudruhu ... /podle hodnosti!*“ mohla hodina začít.) Dále je zde řeč o samostudiu zpravidla řízeném ČSM (!), úklidu, zdravotní péči, vycházkách, řízení kulturní a sportovní činnosti atd. Jsou stanoveny povinnosti „žižkovců“ a odměny za jejich správné plnění - mimo jiné pochvala před nastoupenou jednotkou, prodloužení vycházek, pochvalné vyjádření v dopisu rodičům či dřívější škole žáka, věcný dar, udělení čestného titulu „vzorný žák“, zapsání do knihy cti nebo školní kroniky či zápis na tabuli cti. Trestem naopak mohlo být udělení důtky, zkrácení či nepovolení vycházek, snížení známky z chování, podmíněčné či nepodmíněčné vyloučení ze školy.³¹ Zajímavé je ustanovení, že „žižkovci“, kteří byli v posledním ročníku hodnoceni trojkou z chování, museli skládat maturitu až v náhradním termínu.³²

V zásadě se dá říci, že v organizaci vojenských škol v dané době převládal vojenský prvek. Zatímco ve vojenském reformním reálném gymnáziu v Moravské Třebové mezi válkami se celkem jasně rozlišovalo mezi vlastní školou, spravovanou civilisty, a internátem, kde měli hlavní slovo důstojníci, v druhé polovině 20. století vojenský duch ovládl celé střední vojenské školy. Nesporná je také značná politizace poměrů ve školách.

Stav středního vojenského školství v 80. letech

Pro období po roce 1968 bohužel prozatím nejsou v archivech dostupné prameny, jež by nám umožnily zhodnotit poměry panující ve vojenském středním školství na základě úředních dokumentů. Autor této studie však sám na konci 80. let³³ jako učitel - absolvent vojenské katedry vysoké školy plnil svoji základní vojenskou službu na Vojenském gymnáziu Jana Žižky z Trocnova v Praze Ruzyni (dále VGJŽ), a proto může řadu údajů čerpat z osobní zkušenosti. Jedná se jistě o z převážné části subjektivní pohled, sondu, ne o vyčerpávající analýzu, ale snad i tento přístup může doplnit stávající poznatky o dané otázce.

³⁰Tamtéž, čl. 15, s. 16.

³¹VÚA – VHA, f. MNO 1961, i. č. 182, kart. 58, sign. 38/8-61, konečné znění organizačního řádu Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova, č. 3., čl. 11, s. 29.

³²VÚA – VHA, f. MNO 1961, i. č. 182, kart. 58, sign. 38/8-61, konečné znění organizačního řádu Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova, č. 3., čl. 12, s. 30.

³³Jednalo se o období od srpna 1988 do července 1989.

V posledních letech komunistického režimu existovalo v Československu několik druhů středních vojenských škol. Byla to čtyři vojenská gymnázia Jana Žižky z Trocnova, a to v Praze, Moravské Třebové, Opavě a Banské Bystrici, jejichž absolventi měli pokračovat ve studiu na vojenských vysokých školách. Dále různě zaměřené **vojenské střední odborné školy** v Martině, Novém Městě nad Váhom, Liptovském Mikuláši, Žilině, Nitře, Prešově a Valašském Meziříčí, jejichž absolventi měli působit v armádě jako kvalifikovaní specialisté – praporčíci, ovšem ti nejlepší z nich měli také možnost přihlásit se na vojenské vysoké školy. Nelze opomenout Vojenskou hudební školu Víta Nejedlého v Roudnici nad Labem, na níž studovali budoucí praporčíci sloužící u vojenských hudeb. Studium na této škole bylo rovnocenné studiu na civilní konzervatoři.³⁴ Vesměs se jednalo o školy internátní. Vlastní život v těchto vojenských školách měl určitou předhistorii, zahrnující nábor a rozhodování uchazečů o studium i jejich rodičů, dále pravidla pro přijímání, každodenní život ve školách a jejich internátech, přístup studentů ke studiu a vyučujících a velitelů ke studentům, jejich hodnocení a v neposlední řadě zajištění kvalifikovaných pracovníků pro tyto školy.

Armáda měla stále zájem vychovávat si svůj dorost pro vysoké vojenské školy už od střední školy. Lákadel bylo více: Dobrodružný život (kdo si v dané době představoval stěhování mezi zastrčenými posádkami bez pestrého společenského života?), slušivý stejnokroj, dobrý plat (nástupní plat měli důstojníci podstatně vyšší než např. civilní inženýři). Značnou úlohu mezi argumenty pro vojenskou školu hrál sociální prvek, na to slyšeli zejména rodiče nebo zákonní zástupci: studijní pomůcky, internátní ubytování, stravování, ošacení a další vybavení - vše bylo poskytováno zdarma. Byl to náborový účel? Nepochybně. Díky tomuto přístupu se do vojenských škol ve větším počtu dostávali chlapci z rozvrácených či z jiného důvodu neúplných rodin, z nově složených rodin, kde starší dítě z jiného vztahu jaksi „nezapadalo“ (žáci z internátů vojenských škol měli „povinné“ návštěvy rodiny pouze jednou za několik týdnů), či prostě z rodin sociálně slabších, pro něž plné zajištění dítěte znamenalo finanční úlevu. Ovšem přijetím všech bezplatných výhod vznikal povinný závazek k vojenské službě. Ne hned – během prvního pololetí bylo ještě možno ze školy odejít „beztrestně“, kdo to ale nestihl, musel již platit odpovídající finanční náhradu. Nebo zůstat a odsloužit si na vojně – jak se tehdy říkalo - „šest spartakiád“. Při poměrně malém zájmu absolventů civilních středních škol si tak armáda zajišťovala potřebný počet studentů pro své vysoké školy. Jednalo se navíc o státní zájem, a proto byli učitelé základních škol nuceni přesvědčovat své žáky o tom, že by se měli pro vojenskou střední školu rozhodnout. Mnozí nechtěli své žáky k něčemu takovému nutit, ale našli se i takoví, kteří tento úkol pojali „zodpovědně“. Ostatně byli za něj odměňováni – za každého jednoho přihlášeného na vojenskou školu dostávali odměnu 500 Kč, což při tehdejší úrovni platů znamenalo výrazné přilepšení.³⁵

³⁴Vojenské školy, <http://www.csla.cz/armada/druhyvojsk/csla3skoly.htm>, [9. 6. 2015].

³⁵Autor sám zažil naprosto odlišný přístup vyučujících na základní škole a na gymnáziu. Zatímco rozumná třídní učitelka na základní škole nikoho nepřesvědčovala a pouze se o dané možnosti zmínila, ba spíše dala najevo, že cestu na vojenskou školu nepovažuje za vhodnou, na gymnáziu se vše odehrávalo zcela jinak (už se samozřejmě jednalo o nábor na vysoké vojenské školy). Třídní profesor si zval jednotlivé studenty do kabinetu a tam je důrazně přesvědčoval o výhodách vojenského studia, potažmo povolání.

Vojenské školy byly výrazně dotované, a proto mohly nabídnout velmi dobré vybavení – v pražském ruzyňském VGJŽ se nacházela poměrně dobře zásobená knihovna, která neobsahovala jen knihy s vojenskou tematikou, kinosál, hřiště, ale i nákladná tělovýchovná hala. Pro zájemce o provozování hudby zde byly nástroje a vhodné prostory, pořádaly se soutěže v recitaci, konaly se sportovní soutěže i s jinými školami včetně civilních. To vše se dovídali rodiče možných uchazečů mimo jiné při dnech otevřených dveří.

Dalším zdánlivým kladem – a pobídkou - pro některé rodiče bylo, že vojenské školy přijímaly i prospěchově slabé uchazeče, pro něž byl sen o civilní střední škole, neřku-li gymnáziu, nespílitelný.

Velitelé, učitelé a studenti. Zvláštní pozornost zaslouží velitelský a pedagogický sbor vojenského gymnázia. Oproti výše zmíněnému organizačnímu řádu VŠJŽ z počátku 60. let došlo k určitému zjednodušení, protože u některých funkcí se prokázala jejich nepotřebnost. V čele ústavu stál náčelník VGJŽ, v Ruzyni to byl plukovník, který přišel od vzorné bojové jednotky. Působil spíše jako symbol, vlastní chod gymnázia zajišťovali jeho zástupci – pro výuku, pro týt, pro věci politické ad. Na straně studentů byla základní jednotkou četa shodná s třídou, tři čety v každém ročníku tvořily rotu. Velitelem roty byl důstojník z povolání, zpravidla v hodnosti od nadporučíka po majora, veliteli čet pak byli buď nižší důstojníci z povolání, většinou nadporučíci a poručíci, nebo - pokud se jim nedostávalo - absolventi vojenských kateder vysokých škol, kteří v gymnáziu vykonávali svoji základní vojenskou službu. Většinou se jednalo – a mělo to svoji logiku – o absolventy učitelských oborů, protože ti měli mít nejlepší předpoklady pro práci s mládeží. Naproti tomu u řady důstojníků takovéto předpoklady scházely – často neměli odpovídající vzdělání, u některých se jednalo jen o dvouleté důstojnické školy, chyběly i pedagogické vlohy a osobnostní předpoklady, což vedlo k tomu, že žáci mnohdy neuznávali jejich autoritu³⁶.

Výuku zajišťoval pedagogický sbor smíšený v tom smyslu, že jen menší část tvořili důstojníci z povolání, vystudovaní učitelé, kteří to tzv. „na vojně podepsali“;³⁷ ti stáli v čele učebních skupin rozdělených podle povahy předmětů – humanitních (dějepis a občanskou nauku učili jen dobře prověření stálí učitelé), jazyků, přírodovědných ... Do těchto skupin patřili pak i civilní pedagogové a pedagožky a jako doplňky i někteří absolventi VKVŠ, protože plného stavu stálých pracovníků se nedařilo dosáhnout.

Na straně druhé ovlivňovali postoje učitelů žáci, kteří, jak už bylo uvedeno, z velké části neodpovídali nárokům na civilního gymnaziálního studenta ani studijními předpoklady, ani kázní. Ti nejhorší z nich se chovali k méně rázným pedagogům – většinou ženám – drze a v některých případech je dokázali ze školy velmi rychle vyštvat. Kázeňská opatření byla

³⁶Známý jsou z literatury i filmu zápisy těchto důstojníků do školních knih, které svědčí o jejich vyjadřovacích schopnostech. Je třeba zdůraznit, že ne všichni důstojníci byli takoví, že bylo možno pozorovat i velké rozdíly v jejich přístupu, a to nejen podle osobních vloh, ale také podle vlastního pracovního nasazení. Někteří plnili své povinnosti zodpovědně, a to se pak odráželo i na úrovni jejich žakovských rot, jiní se snažili práci si co nejvíce ulehčit.

³⁷Tj. stali se vojáky z povolání, ačkoliv neabsolvovali běžnou vojenskou školu.

problematická – na jedné straně panovala disciplína, na druhé straně armáda neměla zájem na odchodu studentů a mnoho výchovných prohřešků tak bylo přehlíženo. Vyloučení pak postihlo většinou jen ty studenty, kteří nestačili ani již tak okleštěným studijním nárokům, nebo dali najevo nežádoucí politické zájmy, k nimž události v Praze konce 80. let nabízely řadu příležitostí.

Závěr

Vojenské střední školy v Československu po roce 1948 měly jasně vymezené místo, stanovené cíle a postupně získaly přesnou organizaci, jež vycházela převážně z vojenských pravidel. Poskytováním výhod se snažily přilákat budoucí zájemce o vojenské povolání, díky tomu také svým způsobem řešily některé výše zmíněné sociální potíže. V zájmu dosažení co největšího počtu absolventů, podléhali studenti výrazně odlišným pravidlům studia než žáci civilních škol. Týkalo se tak jak hodnocení jejich znalostí, tak i celkového pohledu na svět a vlastní postavení v něm. Mnozí studenti vojenských škol nepřicházeli z rodin s jednoduchým sociálním zázemím a „klidnými“ rodinnými poměry. To se odráželo velmi často v sociálním životě škol, ale i ve způsobu výuky a studia samotných studentů. Jejich aspirace a motivace byly odlišné. Někteří vkládali do vojenské kariéry veškeré schopnosti a „svůj úkol“ plnili s maximálním nasazením; jiní naopak ve svých výkonech značně polevovali a spoléhali s pořekadlem „Vyškov to jistí“, že tamní Vysoká vojenská škola pozemního vojska měla mít na studenty vysokých vojenských škol poměrně nízké nároky. Jaké byly studijní příběhy jednotlivých absolventů středních a vysokých vojenských škol, ukáží snad v budoucnu vydané vzpomínky či zápisky pamětníků. Jaké byly oficiální vzdělávací záměry a snahy socialistického vojenského školství v 80. letech 20. století musí analyzovat další studie, jejichž pramenná základna ovšem nebude moci být - s ohledem na stav archiválií a přístup k nim – tak různorodá, jak jsme zvyklí v případech analýz týkajících se civilního školství.

Literatura:

70 let vojenského školství v Moravské Třebové. Praha: MNO ČR – AVIS, s. d., ISBN 80-7278-255-X.

Deset let Československé republiky, sv. I. Praha: [Vláda Republiky československé], 1928, bez ISBN.

Dvacet let československé armády v osvobozeném státě. Praha: Památník osvobození, Vojenský ústav vědecký a Svaz čs. důstojnictva, s. d. [1938], bez ISBN.

HANZLÍK, F. – KOZÍLEK, R. – RÁKOSNÍK, Z. *Historie a současnost: Vysoká vojenská škola pozemního vojska ve Vyškově.* Praha: MNO – AVIS, 2002.

VARGAS LLOSA, M. *Město a psi.* Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1152-6.

MUSIL, R. *Zmatky chovance Törlesse.* Praha: Argo, 2011. 192 s. ISBN 978-80-257-0136-2.

POSKOČIL, S. *Návrat – „Žižkárna“ nás formovala pro další život. Národní osvobození*, 2015, č. 7, bez ISSN, s. 5.

Univerzita obrany = University of Defense. Praha: MNO – Vojenský historický ústav Praha, 2013. ISBN 978-80-7278-605-3.